

ARVUSTUS

Kaks turgi eepost eesti keeles

Manas. Pärimus kangelasest. Kirgiisi rahva eepos.

Ümberjutustus ja runod Peeter Ilus, toimetaja ja järelsõna autor Artur Laast, nõuandja Dõikanbai Mederbekov, illustraator Kristina Viin, kujundaja Mart Anderson. Ikla: Penikoorem, 2012, 56 lk.

Dädä Gorgudi raamat.

Tõlkinud Annely Pekkonen ja Vidadi Mamedov, toimetanud Artur Laast, illustreerinud Fəxrəddin Seyfəddinoğlu, eessõna Andres Herkel, järelsõna Annely Pekkonen, kujundanud Merle Moorlat. Tallinn: Kiil, 2008, 270 lk.

Turgi ehk türgi-tatari rahvastel on rikkalik rahvaluule. Nende rahvaste laulikud on suutnud ning suudavad veel tänapäevalgi esitada väga pikki eepilisi lugulaule.

Ajaloo hämaruses sündinud kõrgõösi ehk kirgiisi eepos *Manas* sisaldab umbes 500 000 värssi, olles seega maailma suurimaid lugulaule. Sajandite jooksul kanti seda ette suuliselt, alles 1856. a pani mitmesuguseid keeli ja murdeid osanud kasahhi õpetlane Šokan Välihhanov (1835–1865) osa sellest kirja. 1862. ja 1869. aastal kirjutas eepose osi üles turkoloog Wilhelm Radloff (1837–1918), Peterburi sakslasest akadeemik. Tema kogutu on 1990. aastal uuesti välja antud inglise keeles. 20. sajandil talletasid kõrgõösid oma manastšiidelt ehk rahvalaulikuilt eeposest vähemalt 18 varianti.

Eepose kuulsaimad edasikandjad on manastšiid Sagõmbaj Orazbakov (1867–1930) ja Sajakbaj Karalajev (1894–1971). Kui Sagõmbaj teadis peast oma 200 000 värsirida, siis Sajakbaj viis sisse uuenduse ja hakkas runosid esitama muusika saatel. Tänapäeval saadavadki laulikud ennast keelpillil *komuz*.

Epos koosneb kolmest osast: esimene jutustab rahvajuhist Manasist, teine tema pojast Semetejst ja kolmas Semetej pojast Sejtekist. Eepilisest kangelasest Manasist sai Nõukogude impeeriumi lagunemisel tekkinud iseseisva Kõrgõzstani (Kirgiisia) riigi rahvusteadvuse sümbol. Manasi nime kannab ka pealinna Biškeki rahvusvaheline lennujaam.

Suure mahu tõttu pole *Manas* kunagi täismahus ilmunud. Välja on antud vaid peakangelast Manasi tutvustavaid väiksemaid raamatuid ja ümberjutustusi. Selline on ka eesti keeles ilmunud *Manas*. Peeter Ilusa sissejuhatuse järele on paigutatud Altõn Kõli ehk Teletsi järve äärest leitud ruunikivi pilt (lk 8) ja sellel oleva üliku Bars-begi hauakirja tõlge. Legendi järgi 40 tüdrukust (*kõrk kōz*) alguse saanud kõrgõõsid on teatavasti pärit Altai-Sajaani piirkonnast, kus nad rändasid Alatoo, tänapäeval rahvusvaheliselt Tian Shani nime all tuntud mäestiku alale. Rikkalikult illustreeritud raamatu tekst jutustab Manasi sündinist ja noorpõlvest ning suurest sõjaretkest. Olulisemad sündmused on esitatud runodena. Manasi sünni (lk 15) ja surma (lk 41, 43) kohta on sellised luuleread.

Rõõmust rõkkab nüüd Altai —
 iga õiget meelt kirgiisi
 põues põlev õnnetuli —
 meie juhi Žakõp-bai
 kaas on nüüd
 maha saanud
 ennustus on täide läinud
 poega toidab Tšõjördõ
 jurtas vägilane sirgub
 lootus rahva hinges virgub.

Armastatud khaan Manas
 hõimud võõrsilt koju tõi
 võimsa rahvaliidu löi
 kõik kirgiisid ühendas
 igas jurtas on nüüd lein.
 Itkuviise kõikjal kostub
 karjamailegi kooldub hein
 leinab ustav Kanõkei —
 kooles õilis khaan Manas
 viimseks puhkepaigaks sai
 talle koduorg Talas.

Edasi on ümberjutustuses lühidalt iseloomustatud eeposes esinevaid tegelasi (lk 45–47), trükitud Kõrgõzstani skeemkaart ja lõpuks toimetaja järelsõna (lk 50–52).

Turgid rändasid Sise-Aasiast läänekaarde mööda parasvöötme nn stepikoridori ning üle lõunapoolsete tasandike, kilt- ja mägismaade ehk teiste sõnadega, Kaspia ja Araali merest põhja ja lõunasse jäävatel aladel. Põhja pool liikusid kõptšakid, kelle järglasi hakati kutsuma tatarlasteks, lõunapoolsed ränded olid seotud eelkõige oguusidega. Oguusi hõimude hulka kuulunud seldžukid peatusid 9.–10. sajandil Sõrdarja ja Amudarja vahelisel alal, vallutasid 1055. a Pärsia, liikusid 11.–15. sajandil edasi Lõuna-Kaukaasiasse ja Väike-Aasiasse, luues islamiusulise suurseldžukkide riigi. Koos hõimudega liikusid kaasa ka juba 6.–8. sajandil alguse saanud lugulaulud, millest tuntuim on Dede Korkuti oma. Nii sai sellest türkmeeni (*Gorkut-ata*), aseri (*Dədə Qorqud*) ja türgi (*Dede Korkut*) eepilise rahvaluule sümbol.

Eepos koosneb iseseisvaist osadest, mis pole alati omavahel süžeeilises ja kronoloogilises järgnevuses. Kuid lugusid ühendab omavahel juhtiv jutustaja, teadja ja ettekuulutaja Korkut, kellele on omistatud ka lugulaulu autorlus. Eeposes jutustatakse islamieelsest ajast, oguusi hõimude omavahelist võitlusist ning eriti 11.–12. sajandil peetud sõdadest nn uskumatutega. Korkuti lugulaule tuntakse ka Kasahstanis, vähemal määral Kõrgõzstanis.

15. sajandil kirja pandud Dede Korkuti kangelaslugudest on viimased trükid ilmunud Türgis (*Dede Korkut Kitabı. Giriş*. Ankara, 1989) ja Azerbaidžaanis (*Kitabi-Dədə Qorqud*. Bakı, 1999). 19. sajandil hakati eepost tõlkima Euroopa keeltesse. Viimased suuremad tõlked saksa ja vene keelde on tehtud vastavalt 2008. ja 2007. aastal. Briti turkoloog Geoffrey L. Lewis (1920–2008) on eepose avaldanud ka inglise keeles (*The Book of Dede Korkut*, 1974).

Eepose Aserbaidžaanis variandi eesti keelde tõlkijaist kuulub Vidadi Mamedov otseselt oguuside järglaste hulka. Hoolikalt tõlgitud 12 lugu (lk 19–218) ilmestavad iga loo algusse paigutatud iseloomulikud illustratsioonid.

Eepose sissejuhatava osa „Armulise ja helde Jumala nimel” algusest (lk 13) saab lugeja aimu patriarh Korkuti (Qorqudi) elutarga õpetuse mitmest tabavast ütlusest. Märkigem, et vastavalt rahvaetümoloogiale tuleneb Korkuti nimi sõnast ’kartma’ (tr *korkmak*, as *qorxmaq*).

Gorgud-ata selitas oguusi hõimude keerukad asjakorrad. Ükspuha mis teoksil, Gorgud-ataga aru pidamata asju ei aetud. Tehti nii. Kuis käskis, kuulati ta sõna ...

Dädä Gorgud ütles:

Kui Jumala poole ei hüüa, tööd korda ei läe.
 Kui kõikvõimas Jumal ei anna, mees rikkust ei näe.
 Kui kirja pole pandud, keegi murevaeva ei tunne.
 Kuniks surra pole antud, keegi ei sure.
 Surnu üles ei tõuse, lahkunud hing tagasi ei tule.
 Džigitil kui rikkusi korjatud mäejagu,
 Mõõdust rohkem tal ikka sisse ei mahu.
 Palju vett ka ei voolaks, meri täis ei saa.
 Upsakail Jumalaga soosingut pole.
 Hooplejail meelemõistust ei ole.
 Võõrast poisist poega ei kasvata.
 Sirgudes läheb, ei tagasi vaata ta ...
 Tuhk mäeks ei muutu,
 Väimees pojaks ei hakka.

Korkut esineb ka eepose lõpuloos „Lugu sellest, kuidas välisoguusid siseoguusidega tülli pöörasid ja tapsid Beiräki” (lk 209–218):

Tuli Dädä Gorgud, mängis röömsat lugu. Vestis lugusid vapratest vägilastest.

Niisiis on meie uuel iseseisvusajal ilmunud eesti keeles kaks turgi rahvaste eepost. *Manas* kujutab endast küll vaid vahenduskeele kaudu tehtud ümberjutustust, kuid see-eest on aseri keelest otse tõlgitud *Dede Korkut*. Teos on varustatud selgitavate kommentaaridega (lk 219–235) ja Annely Pekkoneni ulatusliku järelsõnaga (lk 237–270).

Ott Kurs